

ACSAI ROLAND

HOGYAN TANÍTSUK A LEONINUST?
(BABITS MIHÁLY *ÚJ LEONINUSOK* CÍMŰ VERSE ALAPJÁN)

Bizonyára tudjuk, hogy a leoninus fogalma a rímes, ám időmértékes verseket és ezen belül is leginkább a rímes disztichonokat, azaz a hexameterek és pentameterek periódusait jelöli. A leoninusok tanításával véleményem szerint könnyebben megérthetők a diákok számára a hexameterek, a pentameterek és az e két sor kapcsolatából álló disztichonok szabályai. Ilyen leoninusokat többek között Édes Gergely (1763–1847) is írt. Babits Mihály valószínűleg az ő eredményeit kívánta továbbfejleszteni *Új leoninusok* című versében, és ezért némely dolgot megváltoztatott benne az elődjéhez képest.

Az egyik különbség a két verselési mód között, hogy míg Édes Gergely a penthémimerész metszetet és a sorvéget rímelteti össze a hexameterek esetében (ez a metszet a harmadik versláb első hosszú szótagja után található), addig Babits a harmadtrochaikus metszetet és a sorvéget (ez a metszet a harmadik láb második szótagja után áll). A pentametersorokat ugyanazoknál a metszeteknél rímeltetik mindketten, a pentameter fő metszeténél, a hémiepesz kólonnál (-uu,-uu, -). Azért is hasznos ezt a Babits-költeményt elővenni a gimnáziumi vagy egyetemi oktatás során, mert e mű segítségével könnyen megtanítható a diákok számára a hexameter fent említett, két leggyakoribb metszete (persze ehhez, mint írtam, Édes Gergely leoninusaival kell összevetni), hiszen ezeket a metszeteket a rímek is kiemelik. Illetve a mű pentametersorainak bemutatásakor a hémiepesz kólon fogalmát is könnyebben memorizáltatni tudjuk a tanulókkal.

Most nézzük meg, hogy Babits milyen előnyökhöz jutott lírailag azzal, hogy a magyar költészetben gyakrabban használt penthémimerész metszet helyett a harmadtrochaikus metszetenél helyezi el a hexameterek rímhívóit! Úgy vélem, hogy ezt a megoldást azért alkalmazta, mert így jobban kiegyenlítette a hexameter felsorainak szótagszámait, és így a rímelésen kevésbé érezzük a szótaghiány okozta ritmusdöccenéseket, mint Édes Gergely leoninusaiban. A hexametersorok esetében Babits versében általában csak egyetlenegy szótaggal válik hosszabbá a metszet utáni második felsor (7/8 vagy 8/9), és egy esetben – a vers ötödik sorában – még szótagkiegyenlőséget is elér (8/8): „Éjre csukódnak az aklok, / jönnek az éjjeli baglyok”. Ezért is hangzik a fülünknek ez a sor, a hexametersor a legtökéletesebben. Viszont legrosszabbul a vers kilencedik sora hangzik, mert itt a két felsor között

már két szótag a különbség (7/9): „Szép est a szerelemre: / jövel kegyesem kebelemre”. Pentametersorok esetében már sokkal könnyebb a félsorok szótagszimmetriáját megtartani. A vers négy pentameterre teljesen egyenlő lett szótagszám tekintetében, egészen pontosan a másodikról, a negyedikről, a hatodikról és a tizenkettedikről beszélek, mert ezeknél 7/7 a szótagok eloszlása. A pentameterem emiatt a szótagszimmetria miatt hangzanak ritmikusabban a hexameteréknél. A többi pentametersor 6/7 felosztású lett.

Mivel megállapításom szerint Édes Gergely leoninus-hexametereinek harmadik lába sokszor spondeus, ezért a penthémimerész metszet utáni félsorok általában a kevésbé dallamos spondeussal kezdődnek: „Mert bizony úgy sérted / szívem majd meghalok érted”. Míg Babitsnál a harmadtrochaikus metszet utáni félsorok vagy jambussal („Kékek az alkonyi dombok, / elülnek a sűrű galambok”) vagy daktilussal indulnak („Éjre csukódnak az aklok, / jönnek az alkonyi baglyok”), és így sokkal dallamosabbá válnak. Babits láthatóan ügyel arra, hogy inkább daktilussal kezdődjenek, ezért a nyolc hexameterből hat indul daktilusos félsorral, és csak kettő jambussal. Egyébként az a véleményem, hogy a hexameterem daktilusai a jambusokkal kezdődő, második félsorok esetében átfordulnak anapesztusokká, legalábbis hallásra. Tehát mintha így ritmizálódnának: u-, uu-, uu-, u. Ez egy elég érdekes verstani jelenség.

Most lássuk, milyen licenciákkal (költői engedményekkel) vagy éppen hibákkal – na, nem nagyokkal, hiszen a tudatosan verselő Babitsról beszélünk – találkozhatunk a műben! A vers harmadik sorának második félsora például egy rövid szótaggal, egy *a* névelővel indul, amit jelen esetben hosszú szótagnak kell értelmezni: „a faluban”. Régen az *a* névelő közömbös szótagnak számított, vagyis lehetett hosszú és rövid szótagnak is venni, és ezzel az engedménnyel Babits még élt. Fontos megjegyezni, hogy a mai költészetben ez a licencia már nem követendő. Az *a*-t itt is hosszú szótagnak vette a költő: „Szép est a szerelemre...” A mű negyedik pentametersorában is találhatunk egy kilógó szótagot, az első félsor utolsó szótagja rövid maradt, mikor hosszúnak kéne lennie, de ráfoghathatjuk, hogy a pentameter erős szünete hosszabbította meg: „gyül a vihar serege: / még lila s már fekete.” A vers tizenegyedik sora viszont már egy „védhetetlen hibát” is felmutat: „Mikor ölembe kaplak, zörren az üveges ablak”. Az még rendben, hogy rövid szótaggal indul a sor a megszokott és elvárt hosszú helyett, mert azt mondhatjuk, hogy a szókezdő hangsúllyal pótolta a költő az időmértéket, és ilyen hexameterindításokkal a klasszikus irodalomban is találkozhatunk. De az már semmivel sem magyarázható, hogy az ötödik szótag rövid, amikor hosszúnak kéne lennie, hogy egy spondeus álljon ott a trocheus helyett, mert máshogy nem jön ki a ritmus: „Mikor ölembe kaplak”. Aztán látjuk, hogy az *üveges* szó első szótagja is

rövid, holott hosszúnak kéne lennie, de ezt megmagyarázhatjuk azzal a régi költészetben létező licenciával, hogy az egymás mellett álló rövid magánhangzók egyikét – általában az elsőt – hosszú szótagnak is tekinthették. (Ma már ezzel a licenciával sem illik élni.) Aztán végül az utolsó előtti hexametersorban is található a szemfüles diák egy „hibát”: „Ó, bár gyűjtana minket, egy hamuvá teteminket”. Itt a *minket* második, rövid szótagja sem illeszthető bele a versképletbe, és nem hiszem, hogy a hexameter esetében egy metszet meg tudná nyújtani, bár Babits valószínűleg így érezte. Az utolsó sorban pedig („a villám, a vihar, boldog az, így aki hal”) a sorkezdő *a* hosszúvá válik, míg a negyedik szótagban rövid marad. Illetve ez a sor rejt még számunkra egy szép kis inverziót is („így aki hal”), ami szintén a hexameterek jellegzetes jelensége vagy éppen eszköze. A vers első hexameterére egyébként tisztán csak daktilusokból áll (a hatodik láb kivételével, ami sosem az), ahogy a második, valamint a tizenkettedik is (az utóbbiak pentametersorok).

Ezek után a rímekről ejtenék néhány szót, amelyek mind feltűnően tiszták. Ez a részük tiszta rím, vagyis teljes a hasonlóság a magán- és mássalhangzók között: *dörgés-zörgés, tanyák-anyák, szerelemre-kebelemre, csillám-villám, minket-teteminket, vihar-aki hal*. Láthatjuk, hogy a modern költészet arányai szerint szokatlanul sok tiszta rímmel dolgozik a költő, és a fennmaradó rímek is tiszta asszonáncok, azaz a bennük lévő magán- és mássalhangzók nagyon közel állnak egymáshoz képzésileg, magasságilag, vagyis egymás rokonai: *kaplak-ablak, tábor-zápor, világ-virág* stb.

Nem témánk, de végül néhány szóval beszélnek a vers tartalmi rétegeről is. Alapvetően szerelmi, illetve tájleíró versről van szó, amelyekben a táj harmóniája, békéssége állítódik szembe egy allegorikus, szerelmi viharral. Ezt a vihart hangszimbolikával is érzékelteti a költő, az eső egyhangú csepegését például a „megered” ti-ti-tijével, a villámok csattogását és villogását a gyakori *cs* hangokkal, ahogy a csókok csattanását is. Az estét pedig az elcsitításra, csöndkézésre is használt *s* hangokkal: „Hallgat az esteli táj, ballag a kései nyáj.”

Egyébként Babits után is születtek „még újabb leoninusok”. Többek között jelen sorok írója is egy egész ciklusnyit írt ilyen formájú versekből a harmadtrochaikus metszet használatával. Bízom benne, hogy Babits Mihály művének verstani elemzésével érthetőbbé tettem néhány dolgot az időmértékes versek taníthatóságának szempontjából, és új jelenségekre, aspektusokra is felhívtam az olvasók figyelmét.

Acsai Roland
író, költő, műfordító,
irodalomtörténész